

УДК: 364.9:331.25

Олександр Шашкевич

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
o.shashkevych@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3642-1643

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ

Oleksandr Shashkevych

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

IMPROVING THE PENSION SYSTEM: EUROPEAN DEVELOPMENT VECTOR

Анотація. У науковій роботі досліджено стан та проблеми функціонування пенсійної системи України, а також проаналізовано європейські моделі пенсійного забезпечення. Розкрито особливості бісмарківської, бевериджійської та змішаних моделей, визначено найкращі практики пенсійних систем Німеччини, Швеції та Нідерландів. На основі порівняльного аналізу сформульовано напрями вдосконалення української пенсійної системи з урахуванням європейського досвіду. Рекомендовано впровадження трирівневої структури пенсійного забезпечення, розвиток недержавного страхування, цифровізацію процесів та адаптацію до демографічних змін.

Ключові слова: пенсійна система, солідарна модель, накопичувальний рівень, європейський досвід, соціальна політика, реформування.

Abstract. The scientific paper explores the state and challenges of the pension system in Ukraine, along with an analysis of European pension models. It examines the features of the Bismarckian, Beveridgean, and mixed models, identifying best practices from the pension systems of Germany, Sweden, and the Netherlands. Based on comparative analysis, directions for improving the Ukrainian pension system are proposed, considering European experience. The recommendations include the implementation of a three-tier pension structure, development of private pension insurance, digitalization of processes, and adaptation to demographic changes.

Key words: pension system, solidarity model, funded level, European experience, social policy, reform.

У сучасних умовах трансформації соціально-економічних систем особливого значення набуває вдосконалення механізмів пенсійного забезпечення. Пенсійна система є однією з ключових складових соціальної політики держави, що покликана гарантувати достойний рівень життя особам, які вийшли з активного трудового віку.

В Україні система пенсійного забезпечення переживає складний етап реформування, зумовлений як внутрішніми економічними чинниками, так і потребою адаптації до європейських стандартів у контексті інтеграційних процесів. У зв'язку з цим постає нагальна потреба вивчення європейського досвіду функціонування пенсійних систем, аналізу їхніх переваг та можливості імплементації ефективних практик у вітчизняне середовище.

Аналіз сучасних досліджень, присвячених вдосконаленню системи пенсійного забезпечення України з урахуванням європейського досвіду, свідчить про активне вивчення таких аспектів, як багаторівневі пенсійні моделі, актуарна справедливість, гендерна рівність, цифровізація та фінансова стійкість. Однак, низка важливих напрямів залишається недостатньо дослідженою, що відкриває перспективи для подальших наукових розвідок. Над даною науковою проблематикою працювали Островський І., Можайкіна Н., Прасол В., Рудик В., Виговська В. тощо. Недостатньо дослідженими аспектами реформування системи пенсійного забезпечення залишаються резильєнтність пенсійної системи в умовах криз, інтеграція ESG-принципів у пенсійне інвестування, пенсійне забезпечення самозайнятих осіб та фрілансерів тощо.

Метою даного дослідження є обґрунтування шляхів вдосконалення пенсійної системи України з урахуванням європейського вектору розвитку.

Пенсійне забезпечення є важливою складовою соціальної політики держави, що спрямована на забезпечення гідного рівня життя осіб похилого віку, які втратили працездатність. У широкому розумінні пенсійне забезпечення охоплює систему економічних, правових і організаційних механізмів, за допомогою яких здійснюється виплата грошових коштів у вигляді пенсій громадянам, які досягли пенсійного віку або стали непрацездатними з інших причин.

Основною метою пенсійної системи є соціальний захист населення та забезпечення соціальної справедливості шляхом перерозподілу частини національного доходу. В умовах ринкової економіки та демографічних змін вона також виконує функцію стабілізації внутрішнього попиту, підтримуючи купівельну спроможність значної частини населення.

У структурі сучасної світової системи пенсійного забезпечення виділяють три рівні:

1. Солідарна система – базується на принципі «договору поколінь», коли поточні надходження використовуються для виплат нинішнім пенсіонерам.

2. Накопичувальна система – передбачає індивідуальне накопичення пенсійних внесків на особистих рахунках громадян.

3. Добровільне пенсійне страхування – додатковий рівень, який дозволяє громадянам самостійно формувати власні пенсійні заощадження.

Функціонування ефективної пенсійної системи є необхідною умовою для досягнення соціальної стабільності, запобігання бідності серед людей похилого віку та формування довіри до державних інституцій. Тому вдосконалення механізмів пенсійного забезпечення є одним із пріоритетних напрямів державної політики, особливо в умовах старіння населення та демографічних викликів.

Пенсійна система України тривалий час перебуває в стані реформування, що обумовлено як соціально-економічними проблемами, так і демографічними викликами. Вона базується переважно на солідарному рівні, який має низку вразливостей, зокрема – дисбаланс між кількістю платників внесків і пенсіонерів, а також високий рівень дефіциту Пенсійного фонду.

На сьогодні пенсійна система України формально включає три рівні:

–перший рівень – солідарна система, яка є обов’язковою та фінансується за рахунок єдиного соціального внеску;

–другий рівень – накопичувальна система, впровадження якої відкладено, хоча її функціонування передбачене законодавством;

–третій рівень – добровільне пенсійне страхування, яке представлено діяльністю банків, недержавних пенсійних фондів, інвестиційних фондів та «лайфових» страхових компаній [8].

Фактично, функціонує лише перший та частково третій рівні, що створює додаткове навантаження на державний бюджет і знижує рівень пенсійного забезпечення.

Незважаючи на тривалий процес реформування пенсійної системи, Україна досі стикається з рядом системних проблем, які заважають ефективному функціонуванню пенсійного забезпечення. Ці виклики є як об’єктивними, так і суб’єктивними, і їх подолання є необхідною умовою для адаптації системи до європейських стандартів.

Екзистенційними загрозами пенсійного забезпечення в Україні, на думку переважної більшості дослідників, є:

1) **демографічні**: старіння населення; зміна співвідношення між віковими групами населення (збільшення частки громадян пенсійного віку, зменшення питомої ваги громадян працездатного віку); для України під час військового стану характерним є значна міграція населення, особливо працездатного віку до європейських країн [11, с.97]

Однією з ключових загроз для стабільності пенсійної системи є старіння населення. Зменшення народжуваності та збільшення тривалості життя призводять до зростання частки пенсіонерів у структурі населення. Це створює надмірне навантаження на працююче населення та Пенсійний фонд (див. рис.1).

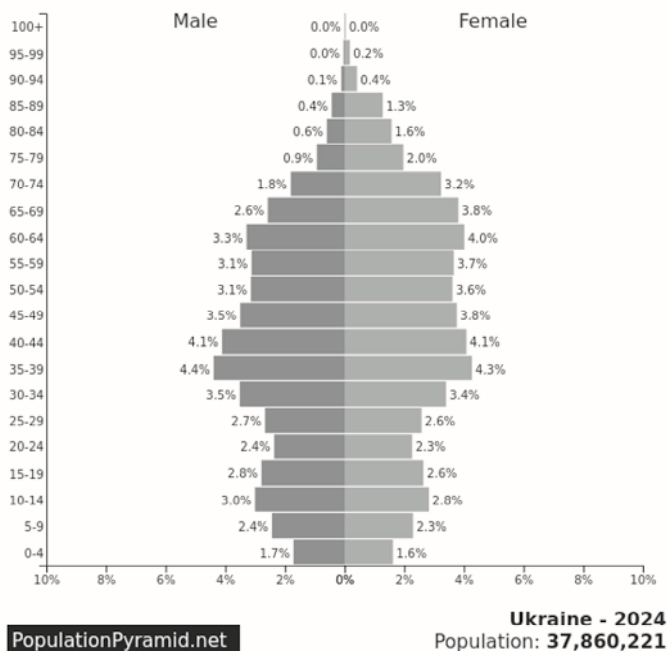

Рис. 1. Віково-статеву структуру населення України у 2024 р. [4]

За прогнозами, до 2050 року кількість осіб пенсійного віку в Україні перевищить 25% від загальної чисельності населення.

Ситуацію ускладнює ще й міграція пов'язана з російсько-українською війною. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (*United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR* (2023-2025) з початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, близько 5,7 млн українських біженців перебувають у Європі, з яких значна частка – люди працездатного віку [2].

2) **економічні**: ВВП України з 2014 р. пережив два великих падіння – у 2014-2015 рр. та у 2022 р. Обсяги «тіньової» економіки коливалися від 30% до 45% ВВП, зростаючи у кризові роки. Станом на 2024 рік «тіньовий» сектор залишається значним (близько третини економіки), що гальмує надходження до бюджетів та Пенсійного фонду України (див. рис. 2).

Рис. 2. Динаміка ВВП України та тіньової економіки у 2014-2024 рр. [7; 3]

3) **фінансові**: пенсійна система України залежна від бюджетного фінансування: хронічний дефіцит Пенсійного фонду щорічно покривається державними дотаціями із державного бюджету, а це понад 30-40% витрат Пенсійного фонду України (рис.3). Це свідчить про її нестійкість і високий рівень соціальних зобов'язань.

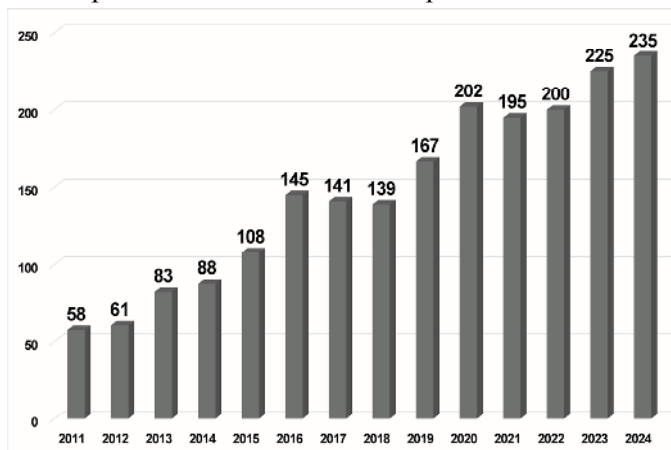

Рис. 3. Обсяги дотацій Пенсійному фонду України з Державного бюджету України в 2011-2024 рр., млрд грн [10]

Середній розмір пенсії в Україні є низьким і значно поступається рівню прожиткового мінімуму. Крім того, існує значна диференціація пенсій за видами трудової діяльності (судді, військові, держслужбовці тощо), що викликає питання соціальної справедливості.

Згідно з даними Пенсійного фонду України, станом на початок 2024 року середня пенсія становила близько 5300 грн, а мінімальна пенсія – 2684 грн, що лише трохи перевищує рівень прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб. У той самий час кількість пенсіонерів становила понад 10,5 млн осіб.

Ситуацію ускладнює демографічна криза: спостерігається зменшення частки працюючого населення та зростання кількості пенсіонерів. За останні роки на одного пенсіонера припадає менше ніж один платник внесків, що порушує принцип солідарності.

До основних проблем реалізації пенсійної реформи в Україні належать:

- відкладене запровадження другого рівня пенсійної системи;
- висока тінізація ринку праці;
- недовіра населення до недержавного пенсійного забезпечення;
- низький рівень фінансової грамотності населення;
- відсутність стабільної законодавчої бази щодо пенсійного накопичення.

Європейські країни мають розвинені пенсійні системи, які зазнали еволюції відповідно до демографічних, економічних і соціальних умов. Більшість із них побудовані на багаторівневій моделі, яка включає як солідарні, так і накопичувальні елементи. Порівняння таких систем дає змогу визначити оптимальні практики, які можуть бути імplementовані в українському контексті [9].

У науковій літературі та практиці умовно виокремлюють кілька основних пенсійних моделей:

– Бісмарківська модель (Німеччина, Австрія, Франція) – базується на обов'язковому пенсійному страхуванні для працюючого населення, залежить від тривалості та розміру внесків;

– Бевериджійська модель (Велика Британія, Ірландія) – ґрунтується на принципі мінімального універсального забезпечення всіх громадян, незалежно від трудового стажу;

– змішані моделі – поєднують риси обох підходів, зокрема: Швеція, Нідерланди, Данія [1].

Наприклад пенсійна система Німеччини передбачає обов'язкове державне страхування (перший рівень), корпоративні пенсійні програми (другий рівень) та добровільне накопичення (третій рівень). Частка населення, охоплена пенсійною системою, перевищує 95%.

Швеція використовує нормативно-фіксовану систему (Notional Defined Contributions (NDC), або Non-financial Defined Contributions) з індивідуальними пенсійними рахунками. Пенсія складається з:

- базової частини;
- обов'язкових індивідуальних внесків (понад 18% доходу);
- добровільного накопичення.

Модель NDC у своїй основі близька до класичної пенсійної системи на засадах розподільного принципу (PAYG – pay-as-you-go). Особи працездатного віку здійснюють страхові внески, які спрямовуються на виплату пенсій нинішнім отримувачам. Водночас принципова відмінність NDC полягає у механізмі

визначення розміру майбутніх виплат. Для кожного застрахованого формується умовний індивідуальний «рахунок», на який накопичуються внески, що щорічно «нараховуються» за певною ставкою доходності. Проте ця ставка є умовною (notional), оскільки визначається державою на основі затверджені формули; фактично ж акумульовані кошти спрямовуються на фінансування поточних пенсійних зобов'язань. По завершенні періоду сплати внесків особа отримує анuitет, розмір якого залежить від підсумкової вартості внесків за весь трудовий стаж, очікуваної тривалості життя та прогнозованої ставки доходності протягом залишкового періоду життя, що за своєю логікою наближене до механізму визначення внесків [5].

Пенсійна система Нідерландів, які відомі високим рівнем пенсійної забезпеченості включає:

- державну базову пенсію (AOW);
- професійні пенсійні фонди (обов'язкові для більшості секторів);
- добровільні приватні програми.

Коефіцієнт заміщення у Нідерландах (співвідношення пенсії до попередньої заробітної плати) – один із найвищих у Європі (близько 80%).

Загальними рисами європейських систем пенсійного забезпечення є:

– мультипільарна структура (multi-pillar pension structure або multi-tier pension system): використання кількох рівнів забезпечення – державного, професійного й індивідуального. У міжнародних звітах Світового банку чи OECD частіше використовується саме multi-pillar system;

– фінансова дисципліна: прозоре адміністрування внесків і стабільне законодавче регулювання;

– демографічна адаптивність: пенсійний вік прив'язаний до тривалості життя (приклад – Швеція, Данія);

– інституційна довіра: високий рівень довіри до пенсійних фондів і державних органів, що адмініструють систему.

Хоча Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає три рівні пенсійної системи, на практиці діє лише перший. Введення накопичувального другого рівня постійно відкладається через нестабільну макроекономічну ситуацію, недовіру до фінансових установ, політичну невизначеність та військові дії.

Відсутність стабільної пенсійної стратегії на довгострокову перспективу, низька ефективність адміністрування системи, недостатній рівень фінансової грамотності населення, що стримує розвиток добровільного пенсійного страхування є основними інституційними та правовими обмеженнями якісного реформування системи пенсійного забезпечення України.

У контексті європейської інтеграції Україна має орієнтуватися на принципи сталого розвитку, соціальної справедливості, фінансової відповідальності та демографічної адаптивності. Впровадження кращих європейських практик може стати основою для формування ефективної, прозорої та багаторівневої пенсійної системи, яка відповідатиме викликам сучасності.

Для запровадження повноцінної тривірневої моделі пенсійного забезпечення необхідно забезпечити реальний запуск другого рівня – обов'язкової накопичувальної

системи, яка дозволить диверсифікувати джерела пенсійних виплат, зменшити тиск на солідарний рівень та підвищити індивідуальну відповідальність громадян за власне пенсійне майбутнє.

При цьому важливо створити надійні інституції для управління накопиченнями, запровадити державні гарантії недоторканності коштів та активізувати нагляд за недержавними пенсійними фондами.

Для підвищення прозорості та ефективності функціонування Пенсійного фонду доцільно цифровізувати процеси нарахування та виплати пенсій, створити електронні особисті кабінети застрахованих осіб, забезпечити відкритий доступ до інформації про пенсійні накопичення та розрахунок майбутніх пенсій.

Задля адаптації до демографічних змін, враховуючи європейську практику, що передбачає гнучке коригування пенсійного віку залежно від тривалості життя, в Україні також доцільно переглянути підхід до визначення пенсійного віку; стимулювати пізніший вихід на пенсію шляхом преміальних коефіцієнтів та розвивати програми зайнятості для осіб віком понад 50 років.

З метою посилення ролі третього (недержавного) рівня пенсійної системи доцільно створити податкові стимули для учасників системи недержавного пенсійного забезпечення; запровадити професійні пенсійні програми (на кшталт Нідерландів чи Німеччини); підвищувати фінансову грамотність населення щодо довгострокових заощаджень.

Для вдосконалення законодавчої та інституційної бази потрібне комплексне оновлення пенсійного законодавства з урахуванням європейських норм, зокрема:

- гармонізація законів із директивами ЄС у сфері соціального забезпечення;
- розробка Національної стратегії пенсійної реформи до 2035 року;
- посилення ролі державного регулятора – Національного банку України у контролі за діяльністю фінансових установ (банків, інвестиційних фондів, «лайфових» страхових компаній, недержавних пенсійних фондів), які є учасниками третього рівня пенсійного забезпечення.

У процесі дослідження пенсійної системи України та аналізу європейських практик зроблено низку важливих висновків:

1) сучасна пенсійна система України, основою якої є солідарна модель, яка є вразливою до демографічних і економічних викликів та не здатна самостійно забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів, потребує структурної трансформації;

2) європейські країни демонструють ефективність багаторівневих моделей, які поєднують солідарність, індивідуальні накопичення та добровільне страхування. Їхній досвід свідчить про важливість інституційної стабільності, довіри до системи та державної відповідальності;

3) основні проблеми системи пенсійного забезпечення України – це демографічний дисбаланс, тінізація ринку праці, хронічний дефіцит Пенсійного фонду, низький рівень пенсій, а також затримка із запровадженням накопичувального рівня;

4) вектор європейської інтеграції відкриває нові можливості для вдосконалення пенсійної системи шляхом запозичення кращих практик управління, фінансування, адміністрування та соціального діалогу.

Поточна ситуація в Україні, зокрема військові дії та економічна нестабільність, висвітлює необхідність дослідження резильєнтності пенсійної системи до зовнішніх шоків. Необхідно розробити механізми, які забезпечать безперервність пенсійних виплат та захист прав пенсіонерів у надзвичайних умовах. Перш за все:

- запровадити обов’язковий накопичувальний рівень з надійними механізмами державного регулювання та прозорості звітності;

- підвищити рівень прозорості та цифровізації у роботі Пенсійного фонду, зокрема шляхом впровадження електронних сервісів для громадян;

- удосконалити правове поле: оновити нормативну базу з урахуванням європейських стандартів, зокрема щодо діяльності установ недержавного пенсійного забезпечення;

- розвивати культуру добровільного пенсійного страхування шляхом інформаційних кампаній, податкових пільг та роботодавчих програм [6];

- адаптувати пенсійну систему до демографічних змін – розглядати можливість поступового підвищення пенсійного віку, стимулювання пізнішого виходу на пенсію, впровадження коефіцієнтів справедливості;

- створити довгострокову національну стратегію пенсійної політики, що ґрунтується на принципах фінансової стійкості, соціальної справедливості та європейських підходів до пенсійного забезпечення.

Перспективними напрямками подальших досліджень можна визначити європейський підхід, що враховує екологічні, соціальні та управлінські (ESG) фактори у процесі інвестування пенсійних коштів. В Україні ця тема залишається малодослідженою, хоча її впровадження може сприяти сталому розвитку та підвищенню довіри до пенсійної системи. Зростання частки самозайнятих осіб та фрилансерів в економіці вимагає адаптації пенсійної системи до їхніх особливостей. Необхідно дослідити можливості створення гнучких механізмів пенсійного забезпечення для цих категорій працівників, враховуючи їхні нестабільні доходи та специфіку трудових відносин. Шляхи підвищення мотивації громадян до участі в накопичувальних пенсійних програмах та їхнє ставлення до пенсійного планування є важливими факторами успішності реформ. Однак, в Україні ці аспекти залишаються недостатньо вивченими, що обмежує можливості розробки ефективних комунікаційних стратегій та стимулів для населення та ставить перед науковцями нові дослідницькі завдання.

Список використаних джерел:

1. Barr N., Diamond P. Reforming pensions: Principles, analytical errors and policy directions. *International Social Security Review*. 2009. № 2. Vol. 62. pp. 5-29. URL: https://eprints.lse.ac.uk/25099/1/Reforming_pensions_%28LSERO_version%29.pdf eprints.lse.ac.uk
2. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Кабінет Міністрів України (офіційний сайт). URL: <https://me.gov.ua>
4. Ukraine population pyramid 2024. URL: <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2024/>

5. OECD. Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators. OECD Publishing, Paris, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2023/12/pensions-at-a-glance-2023_4757bf20.html (дата звернення: 23.04.2025).
6. Виговська В. Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. 4(24). С. 170-178.
7. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2025).
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1058-15> (дата звернення: 25.04.2025).
9. Островський І., Можайкіна Н., Прасол В. Реформування пенсійних систем і проблеми справедливості: міжнародний досвід. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4051/3981> (дата звернення: 25.04.2025).
10. Пенсійний фонд України. Офіційні статистичні звіти. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka> (дата звернення: 20.04.2025).
11. Рудик В. Виклики для пенсійних систем країн ЄС і України на сучасному етапі розвитку суспільства. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2024. № 42. С. 95-99. URL: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2024-1.14> (дата звернення: 20.04.2025).

References:

1. Barr, N., & Diamond, P. (2009). Reforming pensions: Principles, analytical errors and policy directions. *International Social Security Review*, 62(2), 5–29. https://eprints.lse.ac.uk/25099/1/Reforming_pensions_%28LSERO_version%29.pdf
2. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (n.d.). *Ukraine situation*. UNHCR. Retrieved April 20, 2025, from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Ministry of Economy of Ukraine. (n.d.). *Official website*. Retrieved April 20, 2025, from <https://me.gov.ua>
4. PopulationPyramid.net. (2024). *Ukraine population pyramid 2024*. Retrieved April 20, 2025, from <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2024/>
5. OECD. (2023). *Pensions at a glance 2023: OECD and G20 indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/678055dd-en>
6. Vyhovska, V. (2021). Suchasni problemy rozvytku nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Modern problems of private pension provision development in Ukraine]. *Problems and Prospects of Economics and Management*, 4(24), 170–178. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-4\(24\)-170-178](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-4(24)-170-178)
7. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). *Official website*. Retrieved April 20, 2025, from <https://ukrstat.gov.ua>

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003, July 9). *Law of Ukraine on mandatory state pension insurance* (No. 1058-IV, as amended). Retrieved April 25, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1058-15>
9. Ostrovskiy, I., Mozhaikina, N., & Prasol, V. (2024). Reformuvannia pensiinykh system i problemy spravedlyvosti: Mizhnarodnyi dosvid [Pension system reform and fairness issues: International experience]. *Economy and Society*, 62. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4051/3981>
10. Pension Fund of Ukraine. (n.d.). *Official statistical reports*. Retrieved April 20, 2025, from <https://www.pfu.gov.ua/statystyka>
11. Rudyk, V. (2024). Vyklyky dlia pensiinykh system krain YeS i Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva [Challenges for EU and Ukrainian pension systems at the current stage of social development]. *Podilskyi Visnyk: Sil'ske Hospodarstvo, Tekhnika, Ekonomika*, 42, 95–99. <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2024-1.14>